

Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu,
Salahattin Polat, Habil Nazlıgöl, Süleyman
Doğanay,
M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,
İstanbul 2008, 236 sayfa

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim İslâm dininin ana kaynağı; Sünnet ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleriyle Kur'an'ın izahıdır. Başka bir ifadeyle Sünnet, Yüce yaratanın dinini ebediyete kadar insanlık âlemine duyurmak, İslam dininin ilkelerini Müslümanların nazarında bir hayat görüşü (yaşayış biçimi) haline getirmek; kısacası Kur'an ahlâkıyla bezenmelerini sağlamak üzere onların idrakine sunulan yegâne kaynaktır. Müslümanlar bugüne kadar bu iki kaynağın İslâm dininin ana damarını oluşturduğundan ve kıyamete kadar sürecek olan rehberliğinden şüphe etmemişlerdir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de peygambere itaat edenin kendisine itaat etmiş olacağını ifade ederek de, ona uymanın gerekliliğini ortaya koymuştur.

Günümüzde Batı dünyasında İslâm'a yönelik çalışmalar hızla artmaktadır. Fakat bunların çoğu nitelik açısından ilmi değerden uzak, çeşitli ön kabullerin ve zihni arka plânların etkisiyle ortaya koyulmuştur. Müslümanlarda dinlerine karşı devamlı bir şüphe uyandırmak amaçlı yapılan bu çalışmalarda çeşitli şekillerde asılsız iddialar ortaya atılmış, ithamlarla dolu birçok eser yazılmıştır. Bu çalışmaların daha çok hadis ekseni yapıldığı, Batılı araştırmacıların iddialarını genelde bu alan üzerinden ileri sürdükleri görülmektedir. Hadislerin sübütü noktasında, isnadın sonradan uydurulduğu, yazılı kültürün olmadığı veya hadislerin geç yazıya geçirildiği, dolayısıyla günümüzde hadis diye bilinen metinlerin sahâbe ve sonraki dönemlerde yaşayan Müslümanların sözleri olduğu gibi iddialarla karşı karşıya kalınmıştır.

Klâsik dönem uleması çalışmalarını daha çok, 'sağlıklı bir hadis aktarımı' üzerine yapmışlar ve hadis olarak rivayet edilen malzemenin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitini amaç edinmişlerdir. Peygamber'in (s.a.v.) ahirete irtihalinden sonra hadis rivâyetiyle birlikte sağlam bir usûl geliştirilmiş, Hadis uydurma karşı tedbirler alınmış, uyduranların peşine düşülmüş ve kimliklerini

tespit noktasında titiz davranılmıştır. Zamanla isnad incelemelerine girilmiş ve rical ilmi ortaya çıkmıştır.

Günümüzde ise hadise yönelik yapılan çalışmalar daha çok Batılı araştırmacılara bir cevap ve klâsik dönem hadis literatürünü günümüze ulaştırmada, onların hayatiyetini sürdürmesini sağlamada bir köprü vazifesi görmektedir. Bu amaçlarla şekillenen *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu* adlı eser, pratik unsurlar içermesi yönüyle de, teorik ve kavramsal çerçevede yazılan birçok eserden farklı, özgün bir tarzla karşımıza çıkmaktadır. Kitabın bu özelliği önsözde, 'kitabın yararı ağırlıklı olarak hadis eğitiminin teoriden uygulama aşamasına geçişte bir kılavuz görevi üstlenmesindedir' şeklinde ifadesini bulmuştur. Fakat burada uygulama ağırlıklı bir konunun anlatım yoluyla ifadesinin güçlüğü de belirtilmiştir.

Kitap önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Önsözde kitabın yazılış amacı, yazılışında takip edilen yol, faydası, diğerlerinden ayrılan yönleri ortaya konulmuştur. Buradan yola çıkarak belirtmek gerekirse, kapsamı itibariyle literatür ağırlıklı olan bu eserde genel bir klâsik hadis literatürü sunmaktan ziyade, hadis araştırma ve tenkidini aşama aşama anlatma amacı güdülmüş; esere, hadis araştırması yaparken bu zengin literatürün nasıl kullanılacağına ve ondan nasıl istifade edileceğine dair bir kılavuz, bir uygulama rehberi görevi biçilmiştir. Bu nitelikte Türkçede yapılan bir çalışma olmadığı belirtilerek, bu açıdan önemli bir boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir. Yine kitabın, uzun yıllar lisans ve yüksek lisans düzeyinde ders notu olarak kullanıldığı için, öğrencilerin pratikte karşılaştıkları problemler de göz önünde bulundurularak geliştirildiği ve dolayısıyla uzun yılların uygulama, tecrübe ve birikimine dayandığı ifade edilmektedir. Bu bakımdan kitabın ilâhiyat öğrencileri ve araştırmacıları için bir başvuru kaynağı olacağı kanaati hâsıl olmuştur. Hadis tenkidi ve analizi uzun çalışmaları ve tecrübe birikimini gerektirdiği için, bu kitabı okuyan veya kullanan herkesin bir hadis uzmanı gibi hadis tenkit ve analizi yapabileceği gibi yanlış bir düşünceye varılmaması gerektiği belirtilmiştir. Önsözün sonunda ise kitapta bir kısım eksik veya hataların olabileceği, bazı hususların bütün gayretlere rağmen kapalı kalabileceği ifade edilmiş ve bu kitabın okuyucuyla buluşmasında katkısı olan kimselere teşekkür edilmiştir. (1-5)

Giriş kısmında hadis tenkidi ile ilgili hususlar ele alınmış öncelikle bu kavramın anlamı üzerinde durulmuştur. İsnat tenkidinin öznel olduğundan bahsedilerek ne epistemolojik ne mantıksal ne de bilimsel anlamda kesin verilere ulaşılamadığı belirtilmiştir. Mahkemelerdeki şahitlik örneğinden yola çıkılmış ve bir hâkim bir şahidin güvenilirliğini, dürüstlüğüne araştırmasına rağmen matematiksel veriler ortaya koyamaması gibi râvilerle ilgili de kesin bilgilere ulaşılamayacağı; fakat bununla birlikte bir râvinin veya şahidin güve-

nilirliğinin araştırılmasının boş ve gereksiz olmadığı ifade edilmiştir. Yapılması gerekenin râvilerin dürüstlüğünü ve yeterliliğini tespit için elden gelen çabayı göstermek, bununla birlikte varılan sonuçların kesin olmayıp zannî olduğunu kabul etmektir. Müellif, burada anlatılanların, tarih boyunca gelmiş geçmiş bütün hadis âlimlerinin ortak görüşü olduğunu belirterek, bunu ‘cerh ta’dil içtihadîdir’ şeklindeki ifadelerine dayandırmaktadır. Bu izafilik probleminin metin tenkidıyla aşılabileceği sorusu üzerinde durulmuş, bu işlemlerden kesin sonuçlar çıkarılabilir olsa da anlamının sübjektifliği probleminin, metin tenkidini de içtihadî dolayısıyla zannî kıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, metin tenkidinin ilâve bir kriter olarak görülmesi, isnad tenkidinin bütün mahzurlarını giderecek nesnel bir ‘süper kriter’ gibi lanse edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Giriş kısmı hadis tenkidinin iki ana aşaması sayılan tahrir ve tenkit bahsiyle sona erdirilmiştir.(7-10)

Hadis arama ve bulma yolları (tahrir) başlığını taşıyan birinci bölümde, izlenebilecek beş yöntem sırasıyla ele alınmıştır. Bunlardan ilki ‘hadis içerisinde geçen kelimelerden hareketle hadis bulma yöntemi’dir. Bu kısımda İslamî sahada temel kaynaklara dayalı çalışma yapacak olan kimselerin müstağni kalamayacağı bir kaynak olan *Concordance*’in kimler tarafından, nasıl bir çalışmayla ortaya koyulduğu, cilt sayısı, muhtevası gibi birtakım bilgiler verilmiş, sonrasında pratik fayda sağlaması amacıyla kullanımına yönelik bazı açıklamalar örnek eşliğinde okuyucuya sunulmuştur. Böylece kişinin anlatılanları zihninde somutlaştırmasına yardım edilmiştir. *Concordance*’nin kullanımını genişçe anlatan bir mukaddimenin olmayışı eser açısından büyük bir eksiklik olarak görülmüştür. Eserin önsözünün veya kullanımı ile ilgili bazı açıklamaların, Arapça uyarlamasında Arapçaya çevrilmesi; ancak diğer dillerde yayımlanmasına rağmen bu kısımların neşre dahil edilmemesi yine eser açısından bir handikap olarak değerlendirilmekte ve bu eksikliğin Türkçedeki çevirisinde de görülmesi dolayısıyla bu kitapta eserin kullanımına dair okuyucuya gerekli bilgi verme amacı güdülmektedir. *Concordance*’da yer alan *el-Kütübü’t-tis’a*’nın baskılarının genelde ilk baskıları olması herkesin kolaylıkla bunlara ulaşamaması problemini doğurmuş ve bazı âlimler tarafından bunun giderilmesine yönelik birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de Muhammed Fuâd Abdülbâkî’nin Kâhîre-1353’te yayımladığı *Teysîru’l-menfe’a* adlı eseridir. O, bu çalışmayı *Concordance*’in muhtevsındaki kitapların, orada takip edilen rakamlara uygun olarak numaralanmış tahkikli neşirlerini yapma plânı doğrultusunda başlatmıştır. Onun bu sisteme göre neşre hazırladığı ve tahkikli olarak neşrettiği eserler Buhârî’nin *Sahîh*’i, Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’i, Ebû Dâvud’un, Tirmizî’nin, Neseî’nin ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leri, Mâlik b. Enes’in *Muvatta*’ı, Dârimî’nin *Sünen*’i ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’idir. Burada *Concordance* dışında bu amaca yönelik hazırlanan başka eserlere de yer verilmiştir. *Concordance* sistemine göre hazırlanmış olan *Fihrist li elfâzi’l-câmi’i’t-*

Tirmizî ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî tarafından hazırlanan Fihrist li elfâzi’s-Sahîh Müslim bunlara örnek olarak verilebilir.(14-24).

Bu bölümde ikinci olarak hadis metninin birinci kelimesinden hareketle hadisi bulma (alfabetik hadis arama) yöntemi ele alınmış ve bu konuda yardımcı olacak literatüre yer verilmiştir. Bu literatür halk arasında dolaşan meşhur hadisleri ihtiva eden kitaplar, hadisleri harf sırasına göre tertipleyen kitaplar ve bazı kitaplar için özel olarak tasnif edilen fihristler ve kullanım kılavuzları (miftahlar) olmak üzere başlıca üç kısımda ele alınmıştır. Burada bu üç kısımda ele alınan kitapların kapsamındaki hadisler, yapılan baskıları ve kimler tarafından nerede ve ne zaman bu baskıların yapıldığı, benzerleri içinde eserin değeri, hangi yönlerden faydalı olduğu gibi çeşitli bilgiler verilmiştir. (24-41)

Üçüncü olarak bu bölümde hadisi konusuna göre arama yöntemine yer verilmiş ve bu tür bir arama için hadisin konusunu tespit etmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu amaca yönelik olarak meşhur sekiz hadis kitabındaki konu başlıkları uzunca bir tablo şeklinde kitapta yerini almıştır. Buna bir örnek verecek olursak; ezân konusu, Buhârî’nin *Sahîh*’inde 10., Neseî’nin *Sünen*’inde 7., İbn Mâce’nin *Sünen*’inde 3. konudur. Konularına göre tertip edilen hadis kitapları da sekiz başlık altında incelenmiştir. (52). (41-87)

Dördüncü olarak, hadisi metin ve senedine ait özelliklerine göre arama yöntemi yer almaktadır. Burada hadisin metin ve senedi üzerinde derin bir şekilde düşünerek belirlenen vasıflara göre arama yapmak söz konusudur. Metin ve sened üç şekilde ele alınmıştır. İlk olarak metin başlığı altında, metne dair yazılmış eserlere yer verilmektedir. Bunlar, uydurulmuş hadisleri ihtiva eden kitaplar, kudsi hadisleri ihtiva eden kitaplar, ihtilâf halindeki hadisleri ihtiva eden kitaplar ve evâil kitapları olmak üzere dört kısımda incelenmiştir. İkinci olarak sened başlığı altında, hadisin senedinde tespit edilebilecek bazı durumlardan yola çıkılarak yapılacak arama hakkında bilgiler sunulmuş, bu konunun çeşitliliğiyle beraber ortaya çıkan literatür incelenmiştir. Bu literatür ise genel başlıkları itibariyle, büyük râvilerin küçüklerden, babanın oğlundan veya bunların tam tersi rivâyetlere ilişkin kitaplar, müselsel hadisleri ihtiva eden kitaplar, mürsel hadisleri ihtiva eden kitaplar, zayıf râvilerle ilgili kitaplar, vuhdâniyyat, sünâiyyat... kitapları, garîb veya ferd hadisleri ihtiva eden kitaplar, emâlî kitapları olarak sıralanabilir. Üçüncü olarak da sened ve metnin birlikte değerlendirilmesi mümkündür. Hadisin sened veya metninde ortaya çıkabilecek illet ve mübhemlik gibi durumlarda o konularda yazılmış eserlere başvurulur. Bunlar illel kitapları ve mübhem şahıslar hakkında yazılmış kitaplardır. (87-109)

Hadis arama yollarının beşincisi yani sonuncusu ise ilk râvisine (sahâbe) göre hadis aramadır. Kaynağı araştırılacak hadisin hangi sahâbî veya sahâbiler

tarafından rivâyet edildiği biliniyorsa bu yönetime başvurulabilir. Bu konuda telif edilmiş kitapların temel amacı belli bir şahsın rivâyet ettiği hadisleri bir arada görme imkânı sunmaktır. Bu yöntemle yazılmış kitaplar müsnedler, mu'cemler ve etraf kitapları olmak üzere üç grupta ele alınabilir. Yine bu üç grupta alâkalı yeterli bilgi ve genel çerçeve okuyucunun ilgisine sunulmuştur. Eserlerin cilt sayısı, muhtevası, basılmış veya yazma halinde olanları verilmiştir.(109–119)

Kitabın ikinci bölümü hadis tenkidi ve isnad analizine tahsis edilmiştir. Hadislerin tahriri yapıldıktan yani isnadları toplandıktan sonra, hadisin tenkidine girilmeden önce hadis âlimlerinin söz konusu hadis hakkında görüşlerinin olup olmadığının araştırılmasının gerekliliğin işaret edilmiş, bunu yaparken ve ardından hadisle ilgili bir karara varırken dikkat edilmesi gereken hususlar ayrıntılı bir şekilde maddeler halinde verilmiştir. Devamında ise hadislerin sıhhati hakkında bilgi bulabileceğimiz kitaplar, isnad şemasının yapımı ve analizi, bu işlemler sırasında fayda sağlayacak bilgiler, eserler, bir örnekle şemanın çıkarılarak somutlaştırılması, analiz sırasında bilinmesi ve araştırılması gereken hususlar ayrıntılı ve açık bir şekilde kişinin faydasına sunulmuştur. Bu bağlamda cerh ve ta'dil tâbirleri de mertebeleriyle beraber bir tablo halinde, geniş bir şekilde verilmiştir. Hadis tahriri ve değerlendirilmesinde kullanılabilecek çeşitli rical kitaplarının meşhurları özellikle de ulaşılması daha kolay olduğu düşüncesiyle matbu olanları, konusuna göre kısaca tanıtılmıştır. Yine burada aktarılacak olan kaynakların Sünnî hadis literatürüne ait olduğu da belirtilmiştir. Bu kaynaklar da aktarıldıktan sonra metinlerin lafız farklılıklarına göre gruplandırılması konusunda kısaca bilgi verildikten sonra metin tenkidi konusuna geçilmiştir. Metin tenkidinin, isnad şemasının yapımı ve analizinden sonra gerçekleştirilmesi gereken daha ileri düzeyde bir işlem olduğu, bu işlem sırasında isnad şemasından elde edilecek veriler, dilbilimsel, tarihî, sosyolojik, coğrafi vb. hususların hadisin metnine ve metin muhtevasına ilişkin kapsamlı bir araştırmayı gerektirdiği belirtilmiştir. Bu araştırmada dikkat edilecek hususlar, maddeler halinde, geniş bir şekilde verilmiş ve ardından bu konuyla alâkalı daha fazla bilgi edinmek için başvurulabilecek kaynaklar sıralanmıştır. (123–205)

Üçüncü ve son bölüm ise, hadis araştırmalarında bilgisayar ve internetin faydasını ortaya koymak ve bazı pratik bilgiler vermek üzere, bilgisayar ortamında hadis ve rical araştırmalarına ayrılmıştır. Bu gün için CD'ler yoluyla ve internet yoluyla olmak üzere iki çeşit hadis araştırma ve bulma usûlü olduğu belirtilmiş ve bunlarla ilgili kısaca bilgiler sunulduktan sonra, bu konuda yararlanılabilecek bazı internet sitelerinin adresi verilmiştir. Ardından internet üzerinden hadis araştırması yaparken dikkat edilecek belli başlı hususlara değinilerek kitaba son verilmiştir.(209–216)

Bugüne kadar hadis ilmine dair gerek bibliyografya tarzı, gerekse hadis kitaplarından yararlanmaya yönelik birçok eser kaleme alınmıştır. Bu sahada çeşitli amaçlara matuf olmak üzere kılavuz tarzı kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Uzun yılların tecrübesiyle ortaya çıkan, teoriyle pratiği meczeden ve açıklamalı bir bibliyografya bilgisini de beraberinde sunan hadis araştırma ve tenkit kılavuzu hadis ilmi açısından kayda değer ve sağlayacağı fayda itibarıyla de önemli bir boşluğu dolduracağını düşündüğümüz özgün bir eserdir.

Yasemin AKTAŞ

SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasavvuf, ADAPAZARI